

Analýza vplyvov stropovania priamych platieb Spoločnej poľnohospodárskej politiky a inštitucionálnej pripravenosti stropovania na konečného užívateľa výhod

Inštitút pôdohospodárskej politiky (IPP)

Február 2023

Zhrnutie

Analýzu vplyvov stropovania priamych platieb Spoločnej poľnohospodárskej politiky a inštitucionálnej pripravenosti stropovania na konečného užívateľa výhod vypracoval Inštitút pôdohospodárskej politiky (ďalej len „IPP“) na základe uznesenia vlády SR č. 94/2022 z 10. februára 2022 k návrhu Strategického plánu spoločnej poľnohospodárskej politiky 2023 – 2027. V zmysle úlohy B.2. tohto uznesenia má MPRV SR predložiť predmetnú analýzu na rokovanie vlády do 28. februára 2023.

Podpora príjmov poľnohospodárov je jedným z hlavných cieľov spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP) Európskej únie (EÚ). Dôvodom sú nižšie príjmy poľnohospodárov v porovnaní s ostatnými sektormi národného hospodárstva.

Nariadenie (EÚ) 2021/2115 o strategických plánoch SPP vyžaduje adresnú podporu, t. j. podporiť príjmy hlavne malých a stredných životaschopných fariem. Na adresnú podporu príjmov poľnohospodárov používajú členské štáty v Strategických plánoch spoločnej poľnohospodárskej politiky 2023 - 2027 redistributívnu platbu, platbu pre mladých poľnohospodárov, stropovanie priamych platieb, degresivitu priamych platieb, degresivitu neprojektových opatrení, investičné granty a finančné nástroje zvyhodňujúce životaschopné malé a stredné farmy a mladých poľnohospodárov. Prostredníctvom týchto nástrojov sa má zabezpečiť redistribúcia príjmov od veľkých fariem k životaschopným malým a stredným farmám. Miera redistribúcie na Slovensku v rokoch 2023-2027 dosiahne úroveň 125 percent, t. j. percentuálny podiel dodatočných priamych platieb na hektár pre výmerou podpriemerné farmy bude o 25 percent vyšší ako je hektárová podpora pre všetky farmy.

Redistribúcia príjmov k malým a stredným farmám vedie k efektívnejšiemu využitiu zdrojov. Podľa štúdie IPP¹ majú zastropované farmy vyššie príjmy, nižšiu produkciu a zamestnanosť na hektár, nižší podiel špeciálnej rastlinnej výroby a živočíšnej výroby ako ekvivalentné nezastropované farmy.

V SP SPP 2023 – 2027 sa všetky intervencie a opatrenia realizujú na úrovni poľnohospodárov (fariem), nie na úrovni konečného užívateľa výhod (KUV). V novej SPP po roku 2027 Komisia uvažuje s možnosťou zavedenia obmedzení vyplácania priamych platieb a iných podpôr na úrovni KUV. Adresná podpora príjmu na úrovni KUV povedie k spravodlivejšiemu rozdeleniu príjmov v slovenskom poľnohospodárstve.

Konečným užívateľom výhod je fyzická osoba, ktorá skutočne ovláda alebo kontroluje právnickú osobu (PO). V prípade, že takáto osoba neexistuje, sa ako konečný užívateľ výhod zapisuje člen vrcholového manažmentu.

Právnické osoby môžu mať viacero KUV. Rovnako jedna fyzická osoba môže byť KUV vo viacerých právnických osobách. Slovensko, aj niektoré iné členské štáty vrátane Česka, majú štruktúru fariem založenú na veľkých farmách, ktoré sú právnické osoby. Pokiaľ ide o priame platby poľnohospodárskych podnikov, je preto potrebné analyzovať rozdelenie priamych platieb na úrovni KUV.

Slovensko eviduje KUV prostredníctvom dvoch samostatných registrov: Registra partnerov verejného sektora a Registra konečných užívateľov výhod v rámci Obchodného registra. Tieto dva registre spolu za rok 2021 obsahovali údaje o 3 314 farmách. Z toho 3 127 boli právnické osoby, čo pokrýva 84 % všetkých právnických osôb v poľnohospodárstve poberajúcich priame platby. Registre neobsahujú údaje o podieloch jednotlivých konečných užívateľov výhod.

Z hľadiska KUV sú priame platby na Slovensku veľmi koncentrované. Na najväčšieho KUV pripadlo v roku 2021 4,6 mil. EUR priamych platieb. Prvých 14 najväčších KUV získalo vyššiu podporu príjmov než koľko získala najväčšia slovenská farma na IČO. 177 mil. EUR priamych platieb pripadá na 559 KUV prostredníctvom 1 716 fariem.

Na Slovensku bolo v roku 2021 559 jednotlivých KUV v dvoch alebo viacerých farmách. 71 jednotlivých KUV bolo v 5 farmách. 10 najväčších skupín fariem² prepojených cez KUV ovláda 9,4 % poľnohospodárskej pôdy na Slovensku a získava 45 mil. EUR (8,5 %) z SPP určenej na priame platby ročne.

¹ <https://www.mpsr.sk/diskusna-studia-ipp-2018-1/1303-184-1303-13124/>

² Z pohľadu rozlohy farmy podľa žiadostí predložených na PPA za rok 2021.

Z údajov vyplýva, že priame platby sú z pohľadu objemu finančných prostriedkov koncentrované na niekoľko málo KUV. Inými slovami na rozdiel od iných členských štátov EÚ väčšina prijímateľov priamych platieb na Slovensku nie je zároveň konečným užívateľom výhod. Štruktúra KUV na Slovensku je výsledkom komunistickej politiky kolektivizácie, transformácie poľnohospodárstva v deväťdesiatych rokoch, nevyriešených vlastníckych vzťahov k pozemkom, uplatňovania podpôr na plochu bez obmedzení a adresnosti. Tento stav neplní cieľ SPP, ktorým je adresná podpora príjmu a redistribúcia podpory od veľkých fariem k životaschopným malým a stredným farmám a príspevok k rozvoju vidieka.

Konečný užívateľ výhod v spoločnej poľnohospodárskej politike

Slovensko je súčasťou EÚ, kde od roku 1962 existuje spoločná poľnohospodárska politika (SPP) pre všetky členské štáty EÚ. Slovensko prijalo SPP vstupom do EÚ v roku 2004. SPP EÚ je súbor právnych predpisov prijatých EÚ s cieľom ustanoviť spoločnú a jednotnú politiku v oblasti poľnohospodárstva. Zakladá sa na článku 38 ods. 1 Zmluvy o fungovaní Európskej únie:

„Únia vymedzuje a vykonáva spoločnú poľnohospodársku politiku a spoločnú politiku v oblasti rybného hospodárstva. Vnútrotný trh sa vzťahuje na poľnohospodárstvo, rybné hospodárstvo a obchod s poľnohospodárskymi výrobkami.“

Právny základ spoločnej poľnohospodárskej politiky je stanovený v Zmluve o fungovaní Európskej únie. Legislatívny základ novej SPP platnej od 1. januára 2023 tvoria:

- Nariadenie (EÚ) 2021/2116 o financovaní, riadení a monitorovaní SPP o zrušení nariadenia (EÚ) č. 1306/2013
- Nariadenie (EÚ) 2021/2115, ktorým sa stanovujú pravidlá podpory strategických plánov SPP
- Nariadenie (EÚ) č. 1308/2013, ktorým sa vytvára spoločná organizácia trhov s poľnohospodárskymi výrobkami, a ktorým sa zrušujú nariadenia Rady (EHS) č. 922/72, (EHS) č. 234/79, (ES) č. 1037/2001 a (ES) č. 1234/2007 v platnom znení.

Výdavky v rámci SPP sú financované z dvoch poľnohospodárskych fondov, ktoré patria do rozpočtu EÚ (plus národné dofinancovanie druhého piliera a niektorých opatrení prvého piliera):

- Európsky poľnohospodársky záručný fond (EPZF; The European Agricultural Guarantee Fund) poskytuje zdroje na priame platby a na trhové opatrenia
- Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka (EPFRV; The European Agricultural Fund for Rural Development) financuje rozvoj vidieka

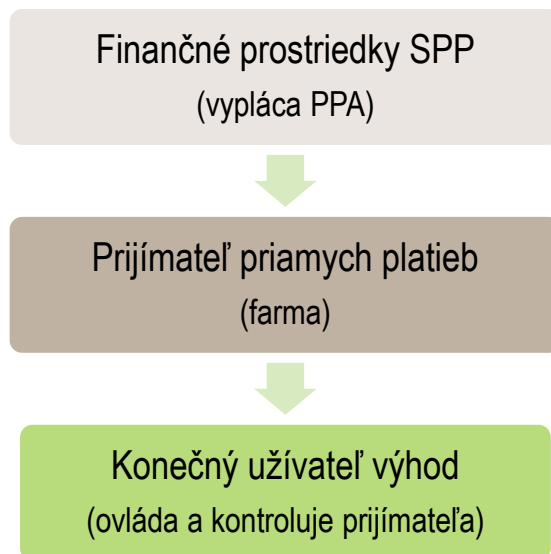
Výdavky z EPZF a EPFRV sú financované v rámci zdieľaného riadenia medzi ČŠ a EÚ a prijímatelia prostriedkov sú zverejňovaní v súlade s pravidlami transparentnosti.

Ciele spoločnej poľnohospodárskej politiky sú:

- podporovať poľnohospodárov a zlepšiť poľnohospodársku produktivitu v záujme zabezpečenia stabilnej ponuky dostupných potravín,
- zabezpečiť poľnohospodárom EÚ primeraný príjem,
- prispieť k riešeniu zmeny klímy a udržateľného hospodárenia s prírodnými zdrojmi,
- zachovať vidiecke oblasti a krajinu v rámci celej EÚ,
- udržať vidiecke hospodárstvo pri živote podporovaním pracovných miest v poľnohospodárskom a agropotravinárskom odvetví a súvisiacich sektoroch.

Výdavky z poľnohospodárskych fondov EÚ (EPZF a EPFRV) vypláca na Slovensku Pôdohospodárska platobná agentúra (PPA) poľnohospodárom (farmám), ktorí predstavujú priameho poberateľa prostriedkov. Tieto subjekty sú vlastnené vlastníkom. Ak vlastníkom vlastní alebo ovláda aspoň 25-percentný podiel na imaní alebo na hlasovacích právach, ide o konečného užívateľa výhod.

Schéma 1: Vzťah medzi priamym poberateľom a konečným užívateľom výhod

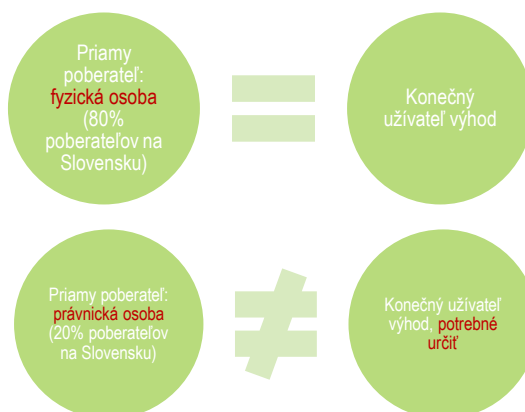
Zdroj: IPP

Prijímateľ priamych platieb je farma jednoznačne identifikovateľná buď identifikačným číslom organizácie (IČO), alebo rodným číslom. Ide buď o právnickú alebo fyzickú osobu. Takýchto priamych poberateľov bolo na Slovensku v roku 2021 18 521 a spolu získali z prostriedkov SPP 527,3 mil. EUR (príloha 1).

Na Slovensku, ako aj v EÚ, je KUV definovaný ako osoba, ktorá vlastní alebo ovláda aspoň 25 % právnickej osoby alebo združenia právnických osôb. Ak by právnickú osobu vlastnili a/alebo ovládali desiatí spoločníci, každý s podielom 10 %, nebol by nikto z nich KUV. Ak by spoločnosť vlastnili traja spoločníci každý s podielom aspoň 25 %, boli by v danej právnickej osobe traja KUV. Ak žiadna fyzická osoba nespĺňa tieto kritériá, KUV sú členovia jej vrcholového manažmentu. Za člena vrcholového manažmentu sa považuje štatutárny orgán, člen štatutárneho orgánu, prokurista a vedúci zamestnanec v priamej riadiacej pôsobnosti štatutárneho orgánu. Potreba určenia KUV sa vzťahuje na právnické osoby a v prípade fariem na Slovensku ide najmä o spoločnosti s ručením obmedzeným (s.r.o.), družstvá a akciové spoločnosti (a.s.).

Fyzická osoba ako priamy poberateľ je zároveň aj KUV. To znamená, že v prípade fyzickej osoby je KUV zrejmý pri samotnej výplate priamych platieb prostredníctvom PPA. Fyzické osoby sa nemôžu rozdeliť ani kúpiť inú fyzickú osobu. Preto je prijímateľ priamych platieb a KUV jedna a tá istá osoba.

Schéma 2: KUV v prípade fyzických a právnických osôb

Zdroj: IPP

Právnická osoba ako prijímateľ priamych platieb môže mať niekoľkých KUV. V prípade právnickej osoby KUV nie sú na prvý pohľad zrejmé a na Slovensku sa dajú identifikovať len v rámci Registra partnerov verejného sektora alebo Registra konečných užívateľov výhod.

Legislatíva EÚ a konečný užívateľ výhod

Legislatíva EÚ (príloha 5) v súčasnosti neobsahuje povinnosť ani možnosť sledovať získané finančné prostriedky SPP na úrovni KUV. Povinné je len zverejňovanie priamych poberateľov v rozsahu názov subjektu, región, typ podpory (číslo opatrenia) a množstvo finančných prostriedkov. Údaje za Slovensko sú dostupné tu: <https://www.apa.sk/index.php?navID=511>. Forma zverejnenia na Slovensku obsahuje len minimálny povinný rozsah údajov a neumožňuje stiahnutie a ďalšie spracovanie údajov.

V nariadení o financovaní, riadení a monitorovaní spoločnej poľnohospodárskej politiky nie je povinnosť ani možnosť identifikovať a zapisovať informácie a údaje o KUV. Na rozdiel od programového obdobia 2014 – 2022 (nariadenie (EÚ) č. 1306/2013) sa však v novom programovom období 2023 – 2027 zavádza nová legislatívna úprava (čl. 59 ods. 4 nariadenia (EÚ) 2021/2116), ktorá umožňuje identifikovať skupiny podnikov, čo umožňuje identifikovať, či materská spoločnosť ovláda viacero poľnohospodárskych dcérskych spoločností alebo nie.

Slovenská legislatíva a konečný užívateľ výhod

Právna úprava povinnosti zápisu alebo registrácie KUV konkrétneho subjektu na Slovensku vyplýva zo štyroch zákonov:

1. zákon č. 297/2008 Z. z. o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti a o ochrane pred financovaním terorizmu a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti“),
2. zákon č. 315/2016 Z. z. o registri partnerov verejného sektora a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o RPVS“),
3. zákon č. 530/2003 Z. z. o obchodnom registri a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o OR“),
4. zákon č. 346/2018 Z. z. o registri mimovládnych neziskových organizácií a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon č. 346/2018 Z. z.“).

KUV podľa zákona o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti (§ 6a) je každá fyzická osoba, ktorá skutočne ovláda alebo kontroluje právnickú osobu, fyzickú osobu – podnikateľa alebo združenie majetku, a každá fyzická osoba, v prospech ktorej tieto subjekty vykonávajú svoju činnosť alebo obchod. Zákon vymedzuje KUV odlišne pre fyzickú osobu podnikateľa, pre právnickú osobu a pre združenie majetku. Ak ide o fyzickú osobu podnikateľa, tak KUV je fyzická osoba, ktorá má právo na hospodársky prospech najmenej 25 % z podnikania fyzickej osoby podnikateľa alebo z inej jej činnosti.

Ak ide o právnickú osobu, tak KUV je fyzická osoba, ktorá

1. má priamy alebo nepriamy podiel alebo ich súčet najmenej 25 % na hlasovacích právach v právnickej osobe alebo na jej základnom imaní vrátane akcií na doručiteľa,
2. má právo vymenovať, inak ustanoviť alebo odvolať štatutárny orgán, riadiaci orgán, dozorný orgán alebo kontrolný orgán v právnickej osobe alebo akéhokoľvek ich člena,
3. ovláda právnickú osobu iným spôsobom, ako je uvedené v prvom a druhom bode,
4. má právo na hospodársky prospech najmenej 25 % z podnikania právnickej osoby alebo z inej jej činnosti.

Ak ide o združenie majetku, fyzická osoba, ktorá

1. je zakladateľom alebo zriaďovateľom združenia majetku,
2. má právo vymenovať, inak ustanoviť alebo odvolať štatutárny orgán, riadiaci orgán, dozorný orgán alebo kontrolný orgán združenia majetku alebo ich člena alebo je členom orgánu, ktorý má právo vymenovať, inak ustanoviť alebo odvolať tieto orgány alebo ich člena,
3. je štatutárnym orgánom, riadiacim orgánom, dozorným orgánom, kontrolným orgánom alebo členom týchto orgánov,

4. je príjmom najmenej 25 % prostriedkov, ktoré poskytuje združenie majetku, ak boli určené budúci príjemcovia týchto prostriedkov; ak neboli určené budúci príjemcovia prostriedkov združenia majetku, za konečného užívateľa výhod sa považuje okruh osôb, ktoré majú významný prospech zo založenia alebo pôsobenia združenia majetku.

Identifikáciou KUV sa na účely tohto zákona rozumie zistenie mena, priezviska, rodného čísla alebo dátumu narodenia, ak rodné číslo nebolo pridelené, adresy trvalého alebo iného pobytu a štátnej príslušnosti.

Ak žiadna fyzická osoba nespĺňa kritériá uvedené vyššie, za KUV sa považujú členovia vrcholového manažmentu (štatutárny orgán, člen štatutárneho orgánu, prokurista a vedúci zamestnanec v priamej riadiacej pôsobnosti štatutárneho orgánu). KUV je aj fyzická osoba, ktorá sama nespĺňa vyššie uvedené kritériá, ale spoločne s inou osobou konajúcou s ňou v zhode alebo spoločným postupom spĺňa aspoň niektoré z vyššie uvedených kritérií.

Zákon o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti ustanovuje priamo len povinnosť identifikovať KUV, avšak neustanovuje aj povinnosť identifikovaného KUV zapísať do konkrétneho registra. Tento zákon má právny základ v európskej legislatíve upravujúcej oblasť predchádzania využívaniu finančného systému na účely prania špinavých peňazí alebo financovania terorizmu.

Zákon o registri partnerov verejného sektora (RPVS) nevymedzuje KUV a len odkazuje na § 6a zákona o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti. Partnerom verejného sektora je fyzická osoba, fyzická osoba-podnikateľ a právnická osoba, ktorá prichádza do styku s finančnými prostriedkami z verejných zdrojov, napríklad zo štátneho rozpočtu, z európskych fondov s výnimkou Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu (EPZF; I. pilier SPP) nad limit 100 000 EUR, resp. 250 000 EUR.

Zákon o obchodnom registri (OR) tiež nevymedzuje KUV a len sa odvoláva na § 6a zákona o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti. V súlade s týmto zákonom do obchodného registra sa pri právnickej osobe zapisujú aj identifikačné údaje o KUV v rozsahu meno, priezvisko, rodné číslo alebo dátum narodenia, ak rodné číslo nebolo pridelené, adresa trvalého pobytu alebo iného pobytu, štátna príslušnosť a druh a číslo dokladu totožnosti a údaje, ktoré zakladajú postavenie KUV. Rodné číslo fyzickej osoby a údaje o konečnom užívateľovi výhod zapísané do obchodného registra sa nezverejňujú. Zákon č. 530/2003 Z. z. ustanovuje aj povinnosť zapísať do obchodného registra. **Údaje o KUV zapísané do obchodného registra nie sú verejne prístupné, ani nie sú zverejnené na stránke obchodného registra:** <https://www.orst.sk/>

Zákon č. 346/2018 Z. z. upravuje postavenie nadácií, neziskových organizácií poskytujúcich všeobecne prospešné služby, neinvestičných fondov, občianskych združení, odborových organizácií a organizácií zamestnávateľov a organizácií s medzinárodným prvkom. Tento zákon tiež na vymedzenie KUV len odkazuje na § 6a zákona o ochrane pred legalizáciou príjmov z trestnej činnosti. Zákon č. 346/2018 Z. z. ustanovuje priamo nielen povinnosť identifikovať KUV, ale aj povinnosť identifikovaného KUV zapísať do konkrétneho registra mimovládnych neziskových organizácií. Ak ide o neziskovú organizáciu poskytujúcu všeobecne prospešné služby, neinvestičný fond alebo nadáciu, do registra sa zapisujú aj identifikačné údaje o konečnom užívateľovi výhod v rozsahu meno, priezvisko, rodné číslo alebo dátum narodenia, ak rodné číslo nebolo pridelené, adresa pobytu, štátna príslušnosť a druh a číslo dokladu totožnosti alebo okruh osôb, ktoré sa považujú za KUV a údaje, ktoré zakladajú postavenie KUV. Register mimovládnych neziskových organizácií sa nachádza na stránke: <https://ives.minv.sk/rmno/filter>.

Registre konečných užívateľov výhod

Informáciu o KUV v právnických osobách je možné získať z dvoch registrov:

1. **Register partnerov verejného sektora (RPVS)**
2. Obchodný register, v rámci ktorého je zavedený **Register konečných užívateľov výhod (RKUV)**

Do RPVS sa zapisujú KUV fyzickej osoby, fyzickej osoby-podnikateľa alebo právnickej osoby, ktorá prijíma od štátu, samosprávy a iných subjektov verejného sektora peňažné plnenie alebo majetok nad zákonom určený limit (sumu 100 000 EUR pri jednorazovom plnení alebo sumu 250 000 EUR pri opakujúcom sa plnení). **Výnimku však tvoria prostriedky z Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu** (I. pilier SPP, na Slovensku cca 400 mil. EUR ročne). Povinnosť vzniká na základe zákona

o registri partnerov verejného sektora a o zmene a doplnení niektorých zákonov (<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2016/315/>).

Do RPVS sa partner verejného sektora zapisuje výlučne prostredníctvom oprávnenej osoby (advokát, notár, banka, pobočka zahraničnej banky, auditor či daňový poradca so sídlom alebo miestom podnikania na území SR), s ktorou musí uzavrieť dohodu o plnení povinností oprávnenej osoby. Následne táto oprávnená osoba vykonáva za partnera verejného sektora všetky úkony týkajúce sa RPVS (teda nielen prvozápis, ale aj zmenu či výmaz zapísaných údajov). **Partner verejného sektora zapísaný v RPVS nemá povinnosť duplicitne zapisovať údaje o KUV do obchodného registra. Naopak to však neplatí³.**

Do RPVS sa zapisuje zoznam KUV v rozsahu meno, priezvisko, adresa trvalého pobytu, dátum narodenia, štátna príslušnosť a údaj, či KUV je verejným funkcionárom vykonávajúcim funkciu v Slovenskej republike. RPVS je verejný a ktokoľvek môže získať informácie z tohto registra: <https://www.justice.gov.sk/sluzby/register-partnerov-verejneho-sektora/>.

Obrázok 1. Štruktúra údajov v RPVS

Koneční užívatelia výhod

Meno a priezvisko	Dátum narodenia	Štátna príslušnosť	Adresa	Verejný funkcionár
-------------------	-----------------	--------------------	--------	--------------------

Zdroj: Register partnerov verejného sektora

Údaje z RPVS sú verejne dostupné na nasledovnej stránke: <https://rpvs.gov.sk/rpvs/Partner/Partner/VyhľadavaniePartnera>.

Do obchodného registra sa zapisuje konečný užívateľ výhod pri každom subjekte zapísanom v obchodnom registri s výnimkou subjektov verejnej správy a právnických osôb s emitovanými cennými papiermi obchodovanými na regulovanom trhu.

Zápis do RKUV má povinnosť realizovať samotný subjekt (štatutár) a to elektronicky alebo v listinnej podobe. Zapísané údaje sú v štruktúre: meno, priezvisko, rodné číslo alebo dátum narodenia, ak rodné číslo nebolo pridelené, adresa trvalého pobytu alebo iného pobytu, štátna príslušnosť a druh a číslo dokladu totožnosti a údaje, ktoré zakladajú postavenie konečného užívateľa výhod. **Údaje z tohto registra nie sú verejne dostupné.**

Údaje z registrov na Slovensku nie sú v plnom rozsahu verejne dostupné v spracovateľnom formáte. Pre účely spracovania analýzy boli získané údaje z RVPS zo Štatistického úradu SR. Údaje z registra partnerov verejného sektora boli získané z platenej databázy Finstat, ktorá spracováva verejne dostupné údaje.

Údaje ani z jedného registra nie je možné v súčasnosti použiť na stropovanie podpôr SPP na KUV. Zavedeniu takéhoto stropovania bráni kvalita a neúplnosť dát, ale aj legislatívna definícia KUV. Problematické oblasti sú zhrnuté v nasledovných bodoch:

1. **Údaje z OR SR nemusia byť úplné a správne.** Za ich správnosť zodpovedá štatutár, ktorý pri komplikovanejších vlastníckych vzťahoch nemusí byť schopný správne určiť KUV. Toto sa prejavilo v rôznych osobách zapísaných v RKUV a RPVS k rovnakej právnickej osobe. Kvôli povahe OR SR údaje o KUV fyzických osôb absentujú úplne. Do registra sa nemusia zapisovať KUV pri subjektoch zapísaných v RPVS.
2. **Údaje z RPVS sú verifikované osobou oprávnenou údaje zapisovať (advokát a iné) a vykazujú vyššiu správnosť, avšak do RPVS sa nemusia zapisovať:**
 - a) **užívatelia prostriedkov EPZF (I. piliera SPP)**
 - b) **KUV v prípade, ak čiastka je nižšia ako 100 tis. EUR. Preto sú údaje nekompletné.**

³ <https://www.podnikajte.sk/zakonne-povinnosti-podnikateľa/zapis-konecneho-uzivateľa-výhod-do-obchodneho-registra>

Do RPVS sa nezapisuje rodné číslo, čo sťažuje identifikáciu rovnakých osôb v rámci registra alebo medzi RPVS a RKUV. Dátum narodenia aj meno môžu obsahovať preklepy, čo sa ukázalo aj počas práce s údajmi z registrov. Tieto chyby znižujú istotu, že ide o rovnakú osobu a zároveň sťažujú elektronické spracovanie databázy.

3. **Registre neobsahujú údaj o podiele KUV v právnickej osobe v percentách použiteľný pre stropovanie priamych platieb.** Konkrétny podiel v percentách na základnom imaní alebo na rozhodovacích právach jednotlivých KUV v danej právnickej osobe sú obsiahnuté len v RPVS. Údaje sú však zapísané len vo verifikačnom dokumente. Verifikačný dokument má voľnú štruktúru a zverejňovaný je vo formáte pdf.

Absencia percentuálneho vyjadrenia podielov znemožňuje použitie údajov na stropovanie priamych platieb na KUV. Percentuálne vyjadrenie podielov KUV je nutné pre vyčíslenie podielu KUV na priamych platbách v danej farme. Údaje z RPVS by bolo možné použiť až po zapísaní podielov z verifikačných dokumentov do databázy v strojovo spracovateľnej forme. Údaje z RKUV nie je možné použiť, keďže obsahujú len údaj o prekročení minimálneho podielu 25 %.

Zásadnou prekážkou pri vyhodnocovaní prepojenia fariem cez KUV je existencia dvoch registrov, ktoré neobsahujú jednoznačnú identifikáciu fyzických osôb, čo sťažuje ich prepojenie. Do RPVS sa nezapisuje rodné číslo ani iné jedinečné identifikačné číslo fyzickej osoby. Na identifikáciu sa používa meno a priezvisko, dátum narodenia a adresa. Pri zapisovaní údajov sa však môže stať chyba, preklep pri písaní priezviska, zle uvedený dátum alebo zmena adresy medzi jednotlivými zápismi. Pri práci s databázou boli pri časti záznamov zistené všetky tieto chyby. Niektoré záznamy nemali uvedený žiadny dátum narodenia. Vzhľadom na počet fariem bolo možné väčšinu chýb upraviť. Napriek tomu môže byť analýza prepojenia fariem neúplná z dôvodu zlej identifikácie rovnakých osôb zapísaných s chybou.

Identifikácia rovnakých fyzických osôb v RKUV je jednoznačnejšia než v RPVS, chyby v zápise údajov však v niektorých prípadoch identifikáciu sťažujú. Fyzické osoby sú zapisované s rodným číslom. Fyzické osoby, ktoré nemajú rodné číslo, sa identifikujú podľa dátumu narodenia. IPP mal k dispozícii databázu bez rodného čísla s jedinečným identifikačným číslom (IFO), ktorý mal nahradiť rodné číslo. Napriek tomu boli v databáze identifikované chybné údaje, najmä chýbajúce IFO, chýbajúci dátum narodenia, zle zapísané meno a priezvisko alebo iné údaje o fyzickej osobe.

Odporúčania pre zlepšenie registrov KUV

1. **Oba registre by mali vyžadovať uvedenie rodného čísla a údaje o fyzických osobách na základe toho v databáze párovať.** V prípade zahraničných osôb vyžadovať iné overenie, ktoré zabráni vzniku záznamov o tej istej osobe, ktoré sa nebudú dať jednoznačne odlíšiť v rámci oboch registrov a aj medzi registrami.
2. **RPVS by mal pri zápise údajov vyžadovať uvedenie typu postavenia KUV vo forme, podobne ako v RKUV.** Pri zápise do RKUV zapisovateľ uvedie typ postavenia KUV zaškrtnutím jednej alebo viacerých zo šiestich možností. Tento záznam je súčasťou databázy.
3. **V prípade KUV s podielom na základnom imaní alebo s podielom na hospodárskom prospechu z podnikania právnickej osoby je pre zavedenie stropovania nevyhnutné zaviesť povinnosť zapísať do registra presný percentuálny podiel.** Bez uvedenia percentuálneho podielu nie je možné primerane určiť výšku stropu priamych platieb na daného KUV.
4. **Oba registre by mali byť pravidelne kontrolované a nájdené chyby opravované.** Najčastejšie chyby v registroch boli: neuvedený dátum alebo iné údajové pole, preklepy v mene, priezvisku alebo adrese, neaktualizované adresy trvalého pobytu fyzických osôb, alebo aj posunuté údaje v databáze (napr. zápis údajov do vedľajšieho poľa). Chyby by mohli byť identifikované už pri zápise alebo pravidelnou kontrolou databáz s opravou údajov.

Kvantitatívna analýza konečného užívateľa výhod

Metodika spojenia registrov a interpretácia dát pre účely analýzy

Oba registre (RPVS a RKUV) boli pre účely tejto analýzy spojené do jedného registra. Spojený register obsahuje údaje o mene a priezvisku KUV, identifikátor KUV a IČO právnických osôb, v ktorých je daná fyzická osoba KUV. Údaj o percentuálnom podiele na rozhodovaní alebo základnom imaní spojený register neobsahuje z dôvodu absencie tohto údaju v zdrojových registroch. Rovnako spojený register neobsahuje dôvod zápisu KUV do jedného z registrov. Tento údaj je v strojovo spracovateľnej forme dostupný len v RKUV. RPVS tento údaj obsahuje vo verifikačnej doložke, ktorá je vo forme voľne štruktúrovaného textu.

V spojenom registri sú identifikované rovnaké osoby. Identifikácia rovnakých KUV bola urobená prioritne podľa mena a priezviska osoby a dátumu narodenia. Ako dodatočný údaj na identifikáciu chybné zapísaných mien bola použitá adresa. Predpoklad teda je, že v registroch sa nenachádzajú dve alebo viac rôznych osôb s rovnakým menom a priezviskom a dátumom narodenia.

Z časového hľadiska boli použité len údaje z oboch registrov zapísané pred dátumom 31.12.2021. Zmeny v roku 2022 a neskôr neboli brané do úvahy. Všetky ostatné použité databázy a údaje boli taktiež za rok 2021.

Pri duplicitných záznamoch v jednotlivých registroch bol za prioritný použitý záznam z RPVS. Dôvodom je predpoklad väčšej presnosti registra vzhľadom na zapisovanie oprávnenou osobou. RKUV obsahuje aj strojovo spracovateľný záznam o postavení KUV v právnickej osobe. Vzhľadom na absenciu tohto údaju v RPVS, neboli záznamy z RKUV použité v spojenej databáze.

Vzhľadom na vyššie uvedené obmedzenia registrov pri všetkých výpočtoch v rámci analýzy počítame s tým, že každý KUV má rovnaký majetkový podiel vo farme. Podiel závisí od počtu KUV a pre každého KUV je rovnaký. Výpočet je 100 % delené počtom KUV. Predpokladáme teda, že každý zapísaný KUV ovláda časť právnickej osoby, má podiel na jej majetku, zisku aj príjmoch. Tento výpočet je zjednodušením, keďže niektorí KUV môžu mať v danej právnickej osobe väčší podiel než ostatní KUV alebo nemusia mať majetkový prospech vôbec.

V rámci analýzy boli spojené informácie z RPVS a z RKUV. Údaje boli spojené preto, lebo subjekty zapísané v RPVS nemajú povinnosť zápisu v RKUV. Spojením oboch registrov boli získané údaje o 5 348 KUV, ktorí vlastnia spolu 3 314 fariem s celkovou výmerou 1 508 521 ha a v roku 2021 poberali podpory na pôdu a zvieratá v hodnote 435,4 mil. EUR. Spojené údaje tak poskytujú prehľad o 82 % pôdy a 83 % podpôr vyplatených v roku 2021. Spojením údajov sa podarilo identifikovať KUV v 84 % právnických osôb a 1 % fyzických osôb.

Tabuľka 1: Informácie v registroch a ich podiel na počte fariem, KUV, výmere pôdy a vyplatených podporách v roku 2021

	Slovensko celkom		RPVS		RKUV		Spojené registre	
			počet	podiel na Slovensko celkom	počet	podiel na Slovensko celkom	počet	podiel na Slovensko celkom
Počet KUV v poľnohospodárstve	-		2993	-	3235	-	5 348	-
Počet fariem celkom	18 521		1 634	8.80%	2 157	11.60%	3 314	18%
Počet fariem: právnické osoby	3 736	20.20%	1 448	38.80%	2 156	57.70%	3 127	84%
Počet fariem: fyzické osoby	14 785	79.80%	186	1.30%	1	0.00%	187	1%
Výmera fariem celkom (ha)	1 832 459		1 275 055	69.60%	574 471	31.30%	1 508 521	82%
Výmera fariem: právnické osoby	1 493 184	81.50%	1 221 449	81.80%	574 458	38.50%	1 454 903	97%
Výmera fariem: fyzické osoby	339 275	18.50%	53 606	15.80%	13	0.00%	53 618	16%
Podpory fariem celkom (EUR)	527 320 085		371 313 016	70.40%	158 352 141	30.00%	435 434 139	83%
Podpory fariem: právnické osoby	429 736 746	81.50%	354 821 314	82.60%	158 349 102	36.80%	418 939 398	97%
Podpory fariem: fyzické osoby	97 583 339	18.50%	16 491 702	16.90%	3 039	0.00%	16 494 741	17%

Zdroj: IPP

Podpory na KUV vs. podpory na farmu (prijímateľa)

Konečný užívateľ výhod s najväčšou podporou získal za všetky svoje podiely vo všetkých farmách v roku 2021 podpory 4,6 mil. EUR⁴. Priamy poberateľ (farma) s najvyššou podporou získala 1,8 mil. EUR. Poradie desiatich KUV a priamych poberateľov s najvyššou podporou je v tabuľke nižšie. Poradie 50 KUV a priamych poberateľov s najvyššou podporou je v prílohe 6.

Tabuľka 2: 10 KUV a fariem s najväčšou podporou (v EUR) a ich výmera (v ha) v roku 2021

Poradie:	TOP 10 KUV		TOP 10 fariem	
	Podpory (v EUR)	Výmera (v ha)	Podpory (v EUR)	Výmera (v ha)
1	4 637 872	15 299	1 779 115	4 672
2	3 036 686	13 776	1 522 706	2 912
3	2 974 106	12 658	1 516 986	6 672
4	2 850 189	8 255	1 377 756	3 953
5	2 849 372	10 647	1 371 006	4 502
6	2 107 177	6 608	1 330 826	3 748
7	2 021 890	8 008	1 308 692	4 756
8	1 969 412	5 651	1 226 609	4 528
9	1 931 759	6 645	1 221 332	3 571
10	1 925 410	5 434	1 212 017	4 370

Zdroj: IPP

Rozsah prepojenia fariem na Slovensku

Slovensko má historicky veľké farmy, ktoré dominujú z hľadiska podielu na poľnohospodárskej pôde. Pôvodné družstvá a štátne majetky z obdobia pred 1989 sa postupne pretransformovali na súkromné právnické osoby. Tieto vlastní konkrétni vlastníci, ktorí ak majú podiel viac ako 25 %, ide o KUV.

Najviac KUV má podiel len na jednej farme. 4 789 KUV z celkového počtu 5 348 KUV je uvedených v registri len raz. 1 399 fariem malo len jedného KUV, ktorý nebol KUV v žiadnej inej farme. Farmy týchto konečných užívateľov výhod nie sú navzájom prepojené s inými farmami a ide teda o **neprepojené farmy**. Ďalších 3 390 KUV uvedených v registri len raz mali podiel na farme s viacerými KUV (niektorí boli v registri uvedení len raz, niektorí viackrát). Spolu KUV uvedení v registri len raz získali 258,6 mil. EUR (49 % všetkých podpôr) a kontrolovali 885,4 tis. ha (48 % poľnohospodárskej pôdy). Priemerná podpora na KUV neprepojených fariem bola 54 tis. EUR a priemerná podpora neprepojenej farmy bola 161,8 tis. EUR.

559 konečných užívateľov výhod má podiel na viac ako jednej farme. Takéto farmy sú teda prepojené cez vlastníka, ktorý vlastní/kontroluje viac ako 25 % vo viacerých farmách. Ide o **prepojené farmy**. Najviac z KUV s podielom na viac ako jednej farme má podiel v dvoch farmách (spolu 377). Existujú však aj KUV s podielom na viac ako dvoch farmách. Traja KUV majú podiel až na 23 farmách na Slovensku. Prehľad o počtoch KUV, získaných podporách a kontrolovannej výmere je v tabuľke nižšie. Celkovo prepojené farmy získali v roku 2021 podpory 176,9 mil. EUR (33,5 % všetkých podpôr) a kontrolovali spolu výmeru 623 tis. ha (34 %).

⁴ Keďže registre neobsahujú informácie o veľkosti podielu na priamom poberateľovi, bol pre účely analýzy zvolený rovnaký podiel v prípade, že jedna farma mala viacerých KUV. Napríklad ak farmu s 2 000 ha a podporou 500 tis. EUR vlastnili dvaja KUV, bol v rámci analýzy každému KUV pridelený rovnaký podiel 50 % na pôde a 50 % na podporách. Obaja KUV tak mali podiel na pôde 1 000 ha a 250 tis. EUR.

Tabuľka 3: Prepojenosť fariem na Slovensku

	Počet fariem ovládaných jedným KUV	Počet KUV	Získané podpory – všetci KUV (EUR)	Kontrolovaná výmera – všetci KUV (ha)
	1	4 789	258 553 397	885 389
Prepojené farmy	2	377	59 559 686	204 962
	3	78	28 024 407	95 868
	4	33	11 077 554	41 338
	5	15	11 439 255	40 688
	6	24	16 839 961	59 088
	7	8	8 206 865	27 944
	8	2	3 248 861	13 069
	9	4	9 403 412	31 593
	10	1	1 297 554	5 913
	11	1	2 107 177	6 608
	12	5	6 038 408	20 194
	13	5	4 957 150	19 579
	15	1	4 637 872	15 299
	17	1	2 974 106	12 658
	22	1	1 725 545	6 908
	23	3	5 342 930	21 422
Spolu prepojené farmy		559	176 880 743	623 131
SPOLU neprepojené a prepojené farmy		5 348	435 434 140	1 508 520

Zdroj: IPP

Priemerná podpora na KUV v prepojených farmách je 5,85-krát vyššia ako priemerná podpora na KUV v neprepojených farmách. Priemerná podpora na KUV prepojených fariem bola 316 tis. EUR a priemerná podpora prepojenej farmy bola 176,9 tis. EUR. Podporu 176,9 mil. EUR získalo 559 KUV, ale PPA túto podporu vyplatila prostredníctvom 1 716 fariem.

Prepojenie formou skupiny fariem

Na Slovensku existujú skupiny fariem, ktoré sú spojené prostredníctvom konečného užívateľa výhod. Existuje 330 identifikovaných skupín fariem s celkovým počtom 1 027 fariem a s počtom fariem v skupine 2 až 25. 10 najväčších skupín z hľadiska výmery má 26 KUV, ovláda 9,4 % pôdy na Slovensku a získalo 44,6 mil. EUR (8,5%). 50 najväčších skupín fariem má 143 KUV, ovláda 22,1 % pôdy na Slovensku a získali 114,3 mil. EUR (21,6 %). 250 najväčších skupín fariem ovláda 838 KUV, ovláda takmer polovicu pôdy na Slovensku (48 %) a získali 45 % všetkých podpôr. Zoznam výmery získaných podpôr 50 najväčších skupín fariem je v prílohe 7.

Tabuľka 4: Skupiny fariem na Slovensku

Koľko najväčších skupín fariem?	10	20	30	50	70	100	150	250
Koľko KUV?	26	60	92	143	187	276	398	578
Koľko percent celkovej výmery pôdy ovládalo?	9.4%	13.8%	17.4%	22.1%	26.3%	29.9%	34.3%	38.3%
Koľko je to hektárov?	171 885	253 723	318 202	404 274	481 139	548 325	629 308	702 095
Koľko percent celkových podpôr získali?	8.5%	12.8%	16.0%	21.7%	24.3%	28.2%	32.7%	37.0%
Aká je to suma (mil. EUR)?	44.6	67.6	84.6	114.3	128.4	148.7	172.4	194.9

Zdroj: IPP

Slovník pojmov

Na účely analýzy vplyvov stropovania a inštitucionálnej pripravenosti stropovania na konečného užívateľa výhod (KUV) sa rozumie:

Prijímateľ priamych platieb	Subjekt poberajúci podpory z I. a II. piliera SPP, ktoré sú vyplácané na plochu (ha) alebo na zviera (dobytčiu jednotku) od PPA. Zoznam typov právnych foriem poberajúcich prostriedky spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP) v roku 2021 je v prílohe 2a.
Konečný užívateľ výhod	Každá fyzická osoba, ktorá skutočne ovláda alebo kontroluje právnickú osobu a fyzickú osobu – podnikateľa alebo združenia majetku a každá fyzická osoba, v prospech ktorej tieto subjekty vykonávajú svoju činnosť alebo obchod.
Poľnohospodár (farmár)	Fyzická alebo právnická osoba alebo skupina fyzických alebo právnických osôb, ktoré vykonávajú poľnohospodársku činnosť (bez ohľadu na právne postavenie takejto skupiny a jej členov podľa vnútroštátneho práva).

Zoznam skratiek

ČŠ	členský štát
EPFRV	Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka
EPZF	Európsky poľnohospodársky záručný fond
EÚ	Európska únia
EUR	peňažná mena Európskej menovej únie
ha	hektár
IČO	identifikačné číslo organizácie
IPP	Inštitút pôdohospodárskej politiky
KUV	končený užívateľ výhod
MPRV SR	Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky
OR SR	Obchodný register Slovenskej republiky
PPA	Pôdohospodárska platobná agentúra
RKUV	Register konečných užívateľov výhod
RPVS	Register partnerov verejného sektora
SP	strategický plán
SPP	spoločná poľnohospodárska politika
SR	Slovenská republika

Referencie

1. Baráthová, Katarína -- Pokrivčák, Ján -- Rajčániová, Miroslava (2022) Unfair trading practices: Evidence in the fruit supply chain. In German Journal of Agricultural Economics. 71, 2 (2022), s. 59--75. ISSN 0002-1121.
2. Ciaian Pavel, Pokrivcak Jan & Drabik Dusan (2009) Transaction costs, product specialisation and farm structure in Central and Eastern Europe, Post-Communist Economies, 21:2, 191-201, DOI: 10.1080/14631370902778526
3. Európska komisia (2022) Proposed CAP Strategic Plans and Commission observations, dostupné na: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2022-07/csp-overview-28-plans-overview-june-2022_en.pdf
4. fi-compass (2020) Financial needs in the agriculture and agri-food sectors in Slovakia, Study report, 72 pages. Available at: https://www.fi-compass.eu/sites/default/files/publications/financial_needs_agriculture_agrifood_sectors_Slovakia.pdf.
5. IPP (2018) Dopady stropovania priamych platieb na slovenské poľnohospodárstvo, dostupné na: <https://www.mpsr.sk/diskusna-studia-ipp-2018-1/1303-184-1303-13124/>
6. IPP (2019) Záverečná správa revízie na pôdohospodárstvo a rozvoj vidieka, dostupné na: <https://www.mpsr.sk/zaverecna-sprava-revizie-vydavkov-na-podohospodarstvo-a-rozvoj-vidieka/1263-184-1263-16615/?year=2021&>
7. IPP (2020) Starosti mladého poľnohospodára, dostupné na: <https://www.mpsr.sk/komentar-ipp-2020-1/1359-184-1359-15407/>
8. Nariadenie EP a Rady (EÚ) 2021/2115 z 2. decembra 2021, ktorým sa stanovujú pravidlá podpory strategických plánov, ktoré majú zostaviť členské štáty v rámci spoločnej poľnohospodárskej politiky (strategické plány SPP) a ktoré sú financované z Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu (EPZF) a Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka (EPFRV), a ktorým sa zrušujú nariadenia (EÚ) č. 1305/2013 a (EÚ) č. 1307/2013, dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj>
9. Návrhy Strategických plánov jednotlivých členských štátov, dostupné na: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans_en#:~:text=CAP%20strategic%20plans%20recommendations,-The%20Commission%20provided&text=Based%20on%20an%20analysis%20of,objective%20on%20knowledge%20and%20in,novation.
10. Pokrivčák, Ján -- Tóth, Marián (2022) Financing gap of agro-food firms and the role of policies. In AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics. 14, 3 (2022), p. 85--96. ISSN 1804-1930
11. Rizov, Marian & Pokrivcak, Jan & Ciaian, Pavel. (2013) CAP Subsidies and Productivity of the EU Farms. Journal of Agricultural Economics. 64. 537-557. 10.1111/1477-9552.12030.
12. Tóth, Marián -- Pokrivčák, Ján -- Smutka, Luboš -- Dvořák, Marek -- Pulkrábek, Josef (2022) Economic aspects of sugar beet production and biodiversity: effects of ban on neonicotinoids use. In Listy cukrovarnické a řepařské. 138, 3 (2022), s. 116--120. ISSN 1210-3306.
13. Tóth, Marián -- Pokrivčák, Ján (2019) Economic benefits of sugar beet cultivation in Slovakia. In Listy cukrovarnické a řepařské. 135, 9 (2019), p. 318--321. ISSN 1210-3306.
14. IPP (2018) Dopady stropovania priamych platieb na slovenské poľnohospodárstvo, dostupné na: <https://www.mpsr.sk/diskusna-studia-ipp-2018-1/1303-184-1303-13124/>
15. IPP (2020) Starosti mladého poľnohospodára, dostupné na: <https://www.mpsr.sk/komentar-ipp-2020-1/1359-184-1359-15407/>
16. IPP (2022) Porovnanie Strategických plánov SPP na roky 2023-2027: Podpora príjmu, dostupné na <https://www.mpsr.sk/komentar-ipp-2022-12/1359-184-1359-18527/>
17. Commission (2017). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/future-of-cap/future_of_food_and_farming_communication_en.pdf [navštívené 12.4.2018]
18. Council of the European Union (2003) CAP Reform – Presidency Compromise (in agreement with the Commission), Brussels, June 30, 2002.
19. Council of the European Union (2008) Council conclusions on the Commission communication "preparing for the "health check" of the cap reform", http://www.eu2008.si/en/News_and_Documents/Council_Conclusions/March/0317_AGRIPdf [navštívené 12.4.2018]
20. European Council, Presidency Conclusions (1999) http://www.europarl.europa.eu/summits/ber1_en.htm [navštívené 12.4.2018]
21. European Court of Auditors (2017) Greening: a more complex income support scheme, not yet environmentally effective. Special report.

22. European Parliament (2013) "European Council conclusions on the multiannual financial framework 2014/2020 and the CAP", Directorate General for Internal Policies, Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Agriculture and Rural Development, Note, IP/B/AGRI/NT/2013_4, July.
23. Moyer H. W. a Josling T.E. (1990) Agricultural Policy Reform. Politics and Process in the EC and the USA . New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo: Harvester Wheatsheaf.
24. Moyer H. W. a Josling T.E. (2002) Agricultural Policy Reform: Politics and Process in the EC and the USA in the 1990s. Burlington, VT, and Aldershot: Ashgate Publishing.
25. Sahrbacher, A.; Balmann, A.; a Sahrbacher, C. (2015) The Political Economy of Capping Direct Payments: Applications in – and implications for – Germany. In: Swinnen, J. (ed.): The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy - an Imperfect Storm, pp. 277-306: Rowman & Littlefield International.
26. Swinbank, A. (1993) CAP Reform 1992. Journal of Common Market Studies, 31, pp. 359–372.
27. Tracy, M . (1982) Agriculture in Western Europe. Challenge and Response. 1880-1980. Second Edition. London, Toronto, Sydney, New York: Granada.